

{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar

Barbara Flemming*
Çev. Musa Salan**

§1. Eski Anadolu Türkçesinin (EAT)¹ dilbilimsel özellikleri geniş çapta çalışılmış²; ancak {IsAr} gelecek zaman ekinin kiplik³ (*modality*) yönü aynı derecede dikkat çekmemiştir. Bununla birlikte, bu mesele yirmi yılı aşkın bir zaman önce A. Bodrogligeti tarafından gündeme getirilmişti. Bu bilim adamı “kaçınılmaz/kesin” gelecek olarak adlandırdığı {IsAr}⁴ ekini incelemiş ve {IsAr} için “kaçınılmazlığı, kesin geleceğin oluşumunu ifade eder”⁵ diyerek, başka bir deyişle bu ekin kiplik yönünden bahsetmiştir. Aynı yıl içerisinde, 1974’te, Tarama Sözlüğü’nde (TTS VII) yeni bir delil örneklenir. Modern Standart Türkçedeki {AcAK} gelecek zaman kipinin gelecek zaman dışı kullanımları⁶ ile birlikte gelecek zaman kipleri ve kiplik kategorileri arasındaki yakın bağ Feryal Yavaş tarafından değerlendirilmiş; Lars Johanson da 1988’de, “enstrümental” zarf-fiiller üzerine bir çalışmasını yayımlamıştır⁷. 1991’de Marcel Erdal, dilek bildiren yapım eki (*desiderative*) cephesinden Eski Türkçenin kipliğini tarif etmiştir⁸. Gelecek zaman ekinin bu yansımaları Eski Anadolu Türkçesinde için de ortadadır.

* “Notes On The {Isar} Future And Its Modal Functions”, *Turcologica* 26: Laut- und Wortgeschichte der Türkssprachen, ed. Barbara Kellner-Heinkele; Marek Stachowski, Wiesbaden: Harrassowitz, 1995.

** Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: musasalan@yahoo.com.

1 Bu makale, esas itibarıyla Berlin Freie Üniversitesi, Türkoloji Enstitüsü’nde 7-10 Temmuz 1992 tarihinde yapılan “Laut- und Wortgeschichte der Türkssprachen” adlı sempozyumda sunulan bildiri metninin yeniden ele alınmış bir versiyonudur.

2 Daha önceki çalışmalar için -özellikle É. A. Grunina- bk. Johanson, “Historische Grammatik”, 81-82.

3 *kiplik* kelimesi İngilizce *modal* ve *modality* terimlerine karşılık olarak kullanılmıştır; ancak bu kelimeyle belirtilmek istenen Türkçe dilbilim terminolojisindeki *tasarlama kipi*’dir (Çev.).

4 Bodrogligeti, “Isar”, özellikle 175 not 38, 171, 173.

5 Gulistān, 22.

6 Yavaş, 411-429.

7 Johanson, “Gerunds”, 136-153.

8 Erdal, 530, bölüm 6.1; Erdal, 55, bölüm 1. 13, Eski Türkçedeki olmak üzere olan gelecek zaman kipini ele alır.

§2. Makalede aşağıdaki şu kısaltmaları kullanacağım:

- Adamović:** M. Adamović, *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden 1985.
- Ak Şems Eraslan:** K. Eraslan, “Ak Şemseddin’in Dinî-Tasavvufî Şiirleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984*, Ankara 1987, 11-15.
- Bodrogligeti, “Isar”:** A. Bodrogligeti, “Finite forms in isar in fourteenth century Turkish literary documents”, *AOH* 23 (1970), 167-176.
- Brockelmann:** C. Brockelmann, *Alī’s Qissa’i Jūsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur*, Berlin 1917.
- Cāmi’ül-meknūnāt:** Mevlānā ‘Īsā, *Cāmi’ül-meknūnāt*, MS. Leiden University Library, Cod. 1448 (1) Testa.
- Çarhn:** M. Mansuroğlu, *Ahmed Fakih. Çarhname*, İstanbul 1956.
- Cemşid Akalın:** M. Akalın (ed.), *Ahmedî. Cemşid ü Hurşid. İnceleme-Metin*, Ankara 1975.
- Cevāhir Zajączkowski II:** A. Zajączkowski, *Studia nad językiem Staroosmańskim II. Wybrane rodzdziały z anatolijskotureckiego przekładu Koranu*, Kraków 1937.
- Čavušević:** E. Čavušević, “Osmanlı-Türk dilinde –(Y)ASI/(Y)ESI gelecek zaman kipinin yok olmasını etkileyen bazı nedenler”, *Çevren* 15 (1988), 23-24.
- Deny:** J. Deny, *Grammaire de la language turque*, Paris 1921, reprint Niederwalldorf 1971.
- DivSül Jacob:** G. Jacob, *Sultan Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl*, Berlin 1903.
- Doerfer, Vokalismus:** G. Doerfer, *Zum Vokalismus nichtester Silben in alt-osmanischen Originaltexten*, Stuttgart 1985.
- Erdal:** M. Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, 2 Vols., Wiesbaden 1991.
- Foy:** K. Foy, “Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern” II *MSOS* V (1902), 233-295.
- Grunina:** È. A. Grunina, “XIII-XIV. Yüzyıl Anadolu Anıtlarının Dili Üzerine”, *Bilimsel Bildiriler* 1972, 65-71.
- Gulistān:** A. Bodrogligeti, *A Fourteenth Century Turkic Translation of Sa’dī’s Gulistān*, Budapest 1969.
- HurşidN Ayan:** H. Ayan (ed.), *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-Nâme (Hurşid ü Feraḥşâd). İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Erzurum 1979.

- İnalçık, Vesikalar:** H. İnalçık, *Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954.
- Johanson, “Gerunds”:** L. Johanson, “On the Renewal and Reinterpretation of ‘Instrumental’ Gerunds in Turkic”, *Oriens* 31 (1988), 136-153.
- Johanson, “Historische Grammatik”:** L. Johanson, “Historische Grammatik”, in Gy. Hazai, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft Teil I*, Budapest 1990, 74-103.
- KābN Birnbaum:** E. Birnbaum, *The Book of Advice by King Kay Kā’us ibn Iskander. The earliest Old Ottoman Turkish Version of his Kābūs-nāme*, Duxbury, Mass. 1981.
- KenzK Yavuz:** K. Yavuz (ed.), *Şeyhoğlu Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.
- Qırq vezîr Duda:** H. W. Duda, *Die Sprache der Qyrq Vezir-Erzählungen*, Leipzig 1930.
- Koran Birnbaum:** E. Birnbaum, “On some Turkish Interlinear Translations of the Koran”, *Journal of Turkish Studies* 14 (1990), 113-138.
- Lewis, Turkish Grammar:** G. L. Lewis, *Turkish Grammar*, Oxford 1967.
- MarzbN Korkmaz:** Z. Korkmaz, *Sadru’-d-dîn Şeyhoğlu. Marzubân-nāme Tercümesi. İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara, 1973.
- Mecmū’a Canpolat:** M. Canpolat, *‘Ömer bin Mezîd. Mecmū’atü’n-Nezâ’ir*, Ankara 1982.
- Mundy, “Gerund”:** C. S. Mundy, “The –E/-Ü Gerund in Old Ottoman”, *BSOAS* XVI (1954), 298-319, XVII (1955), 156-159.
- Mundy, “System of Qualification”:** C. S. Mundy, “Turkish Syntax as a System of Qualification”, *BSOAS* XVII (1955), 278-305.
- PhTF:** J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel, Z. V. Togan (ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959.
- SüNev Banguoğlu:** T. Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Nevbahar*, Leipzig 1938.
- SüNev Dilçin:** C. Dilçin, *Mes’ûd bin Aḥmed. Süheyl ü Nev-Bahār. İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara 1991.
- TTS IV:** XIII. Yüzyillardan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü IV, Ankara 1957.
- TTS VII:** XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü VII. Ekler, Ankara 1974.
- Waetzoldt:** I. Waetzoldt, *Zu den osmanischen Verbformen des 16. Jahrhunderts nach dem Mecmū’-ı Menâzil des Matraqçî Nasûh*, Freiburg 1978.
- Yavaş:** F. Yavaş, “Future Reference in Turkish”, *Linguistics* (1982), 411-429.

§3. Ekin yapısı hakkında birkaç görüşe değinmekte fayda var. Öncelikle ben formumuzun etimolojik açıdan izah edilmiş olduğunu varsayacağım. “Morfolojik olarak basit” (fiil gövdesi + kip eki + şahıs eki⁹) olarak kabul edilse de ortada tartışmaya açık bir delil vardır¹⁰: Ekin tarihi, Melioranskiy ve Adamović ({igsar} dilek bildiren yapım eki olan {°gsA}'nın geniş zaman biçimi)¹¹ gibi bazı bilim adamlarının teklif ettiği üzere {igser}¹² biçimine dayanan bir çerçeve ile sınırlanmıştır; fakat Deny (§844 Ekler) ve K. H. Menges'e göre {IsAr} isimden fiil yapan *-og*¹³ (veya *-gü*) + *ser*'den müteşekkildir. Bodrogligeti ise ekin Eski Türkçe zarf-fiili olan {sAr} veya {I} zarf-fiili + *sa*- “düşünmek” fiilin geniş zaman şekli olan {sAr}'dan türetildiğini önermektedir.¹⁴

§4. Adamović'in *Konjugationsgeschichte* adlı çalışmasının takdire şayan en önemli yanı, Eski Anadolu Türkçesi gelecek zaman eklerindeki zengin çeşitlilik potansiyeline dair kanıtları bir araya getirmesidir. Örneğin; {A} istek eki (§9'a bakın); {(y)IcI} + {dur}¹⁵ < igci fail ismi; {dAcI};¹⁶ en eski gelecek zaman eki {(y)AsI};¹⁷ Modern Türkçenin¹⁸ karakteristik gelecek zaman eki hâline gelen gelecek zaman sıfat-fiil eki {AcAK+dUr},¹⁹ geniş zaman eki {°r}; {Ar}; {Ur} (Johanson: [Wr] > [ɾ] > [Ar])²⁰; ve kehanetî (*prophetic*) çekim. {IsAr} ekinin EAT'nin en önemli karakteristik unsuru olduğu²¹ su götürmez bir gerçektir. Bu ek, Oğuz lehçesinden (ya Türkmenceden ya Doğu Oğuzcasından ya da hakikaten etki alanı onun coğrafi sınırlarını aşan Eski Anadolu Türkçesinden)²² bir alıntı olarak Harezmi Türkçesinde de kendini göstermiş; ancak bunlar çok

9 Ekin morfolojisi Adamović tarafından titizlikle açıklanmıştır, 87-92.

10 Bu ek üzerine Vecihe Kılıçoğlu (Hatipoğlu) ile Talat Tekin arasındaki tartışma için bk. Johanson, “Historische Grammatik”, 82. *yazsar* (konverb) ‘yazdığı zaman’ > *yazsar men* (ve Eski Türkçedeki diğer şahıs formları) > *yazsa men* (Karahanlıca vd.) seyrindeki genel gelişim için bk. G. Doerfer, “Proto-Turkic: Reconstruction Problems”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1975*, Ankara 1976, 50.

11 Adamović, 92. Erdal tarafından *dilek* eki -(X)gsA-'da detaylıca ele alınmıştır, 525-531 (6. 1. Bölüm).

12 Kırık vezir Duda, 95; krş. Deny, 1117-1118, 844. paragraf.

13 Erdal tarafından *ergatif* yapım ekleri bahsinde (3.101.)'de ele alınmıştır, 222-223.

14 *sa*- “saymak (hesap etmek)” için bk. Erdal, 306 (1.107. bölüm). Bodrogligeti'ye göre, “Isar”, 172, 175, not 39, *sa*- kendisinin fiil gövdesi özelliğini yitirdi; bir sonuç olarak negatif çekim asıl fiil kendisi ile şekillendi, örneğin *görmeyiser* “Onlar görmeyecek”. – Talat Tekin, Menges için yazdığı bir tanıtımda (1968), bu bilim adamının Eski Anadolu Türkçesi formu {IsAr}'ı Eski Türkçedeki {sAr} ile birleştiren teorisini reddeder.

15 Deny, 397; Cevâhir Zajaczkowski II, XVII; Adamović, 112.

16 Eski Türkçe gelecek zaman ekine ilişkin olarak “Specifisch südtürkisch: Brockelmann, 33. Eski biçim: Bodrogligeti, “Isar”, 173. Adamović, 316.

17 SüNev Banguoğlu, 125. Bu şekil modern Türkçede yalnızca *beddua* / lanetleme ifadelerinde kullanılır: Lewis, *Turkish Grammar*, 115, 161. Čavuşević, 23-24.

18 Mevzubahis gelecek zaman çekimi Türkçede ‘sadece olacak olanı değil, ayrıca konuşurun olmasını istediği şeyi (üçüncü şahıs olasılığı yüksek olan tahminini ifade eder)’ ifade etmek için kullanılır: Lewis, *Turkish Grammar*, 112.

19 SüNev Banguoğlu, 125, (Adamović, 92-112, tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmış olan) {AcAK} ekinin {AsI}'nın daha genç bir rakibi olduğundan bahseder; KâbN Birbaum; Cevâhir Zajaczkowski II.

20 L. Johanson, “Aorist and Present Tense in West Oghuz Turkic”, *Journal of Turkish Studies* 13 (1989), 99-105.

21 Brockelmann, 33; *PhTF* I, 179; Bodrogligeti, “Isar” 172, 176. MarzbN Korkmaz, 167-168.

22 Bodrogligeti, “Isar”; krş. J. Eckmann, “Das Chwaremtürkische”, *PhTF* I, 133; Adamović, 92. Krş. Ermeni-Kıpçakçası: aytsarlar “they will say”: O. Pritsak, “Das Kiptschakische”, *PhTF* I, 84 No. 32.

yaygın olmayıp yalnızca 14. yy.ın ikinci yarısına ait iki yazarın eserlerinde tanıklanmıştır. Bodrogligeti, Harezmi Türkçesindeki bu alınma unsurların (IsAr ekinin) “doğa kanunları, toplumsal alışkanlıklar, kurallar ve olağanüstü güçler” tarafından yönetilen kaçınılmaz gelecek zaman eylemleri için kullanıldığını ifade ederek, bunların kiplik fonksiyonu taşıdığını ileri sürmüştür.²³

§5. EAT’de gelecek zaman ve kiplik konusundaki görüşler birbirinden ayrılmaktadır. Bodrogligeti ve Adamović {IsAr}’ın kiplik çeşitlenmelerini reddetmişlerdir²⁴ ve TTS VII’deki veri de {IsAr}’ın gelecek zaman ve gelecek zaman dışı kullanımları olarak ikiye ayrılmıştır. İşte bu ayırım, mevcut makalemizin çıkış noktası olacaktır. En dikkate değer yaklaşım, ekin nasıl ve hangi amaçlarla mevcut durumda kullanıldığını sorgulamak ve epistemik veya deontik kipliğin²⁵ amaçlanıp amaçlanmadığı sorusunu ortaya atmaktır. Boeschoten’in bir çalışmasında hazırladığı EAT’deki zaman ve kiplik eklerini gösteren tablo yol gösterici olabilir.²⁶ Ancak bu tablo, {dUr} eki almış olsun olmasın, {IsAr} ekinin 14.yy.’dan 16.yy. Türkçesine kadar tanıklandığı metinlerin taslak niteliğinde bir listesini sunmaktan daha ileri bir şey olmayıp, bu makalenin de kapsamı dışındadır. Biz, Tarama Sözlüğü’nün ikinci edisyonundaki gözden geçirilmiş sonuçları, yayınlanmış çalışmalardaki örnekleri²⁷ ve yayınlanmamış bir 16. yüzyıl eseri olan *Cāmi’ül-meknūnāt*’ı dikkate alacağız (bk. §2).

EAT dönemine ait muazzam sayıda yazma kitap bulunmakta, bu da seçim vazifesini hem güçleştirmekte hem de keyfî bir hâl getirmektedir. Ciddi bir hacme varan yayınlanmış EAT eserlerine rağmen, hâlâ bir külliyattan (corpus) bahsetmekte zorlanıyoruz; zira daha birçok elyazması yayınlanmayı beklemektedir. Bu eserlerin büyük bir kısmı ne tarihlendirilmiş ne de bunların aktarımları yapılmıştır. Tarihlendirilmiş olsalar bile bir karmaşa kaynağı olmaya devam ederler.²⁸ Bu durum özellikle yüzyıllar boyunca şiirden daha fazla değişikliğe uğramış mensur eserler için geçerlidir. Gelecek zaman biçimleri silsilesi büyük bir esneklik ortaya koyuyor gibi görünmektedir. Tarz

23 İki alıntı için bk. Harezmi’nin Muhabbetnamesi ve Seyf-i Sarayî’nin *Gülistan Bi’l-Türki*’sindeki yaklaşık bir düzine mısradaki alıntılar için bk. Bodrogligeti, “Isar”, 174.

24 “Bununla birlikte, bu form bünyesinde gizli bir kiplik mevcut değildir”, Bodrogligeti, “Isar”, 173. “Finitverba wie kalırsar... drücken seit der ältesten belegten Sprachperiode eine reale und kategorische Handlung aus, die ohne Bedingungen und Modalität in der Zukunft stattfinden wird. Den Eintritt der Handlung erwartet der Sprechende allerdings meist nicht unmittelbar nach der Aussage, sondern zu einem späteren Zeitpunkt”, Adamović, 87-88.

25 *Epistemik kiplik* kabaca, konuşurun zihnindeki kuşku, tahmin ve kesinliklerin, kendi bilgisel sınırlılığı içerisinde ifade edildiği; *Deontik kiplik* ise hareket özgürlüğü çerçevesinde imkân/yeterlilik, zorunluluğun öne çıkarıldığı tarzdir. İngilizcede olduğu gibi, Türkçede de bir tasarlama/kiplik eki bağlama göre hem epistemik hem de deontik olabilir (Çev.).

26 H. Boeschoten, “The acquisition of modality”, *Studies on modern Turkish. Proceedings of the third conference on Turkish linguistics*, Tilburg 1987, 232; L. Hermerén, *On Modality in English*, Lund 1978.

27 EAT üzerine yayımlanmış eserlerin bir bibliyografyası için bk. Marzbn Korkmaz, 62-66. EAT mesnevilerinin tasnifi bir incelemesi için bk. İ. Ünver, “Mesnevi”, in *Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, *Türk Dili* 415-417 (Temmuz-Eylül 1986), 432-460; yayımlanmış ve yayınlanmamış 14.yy. mesnevileri üzerine güncel bir liste için bk. SüNev Dilçin, 1-4.

28 Mundy, “Gerund”, 299.

kimi zaman canlı ve renkli kimi zaman ise tam aksine uhrevîdir (bir gerekçe gözetilmeden konuşma Türkçesine yaklaştırılmıştır³¹).³²Gramatikal cümlelerin mantıkî hükümlerin sırasını takip etmesi gerekmez. EAT için bir sıklık sayımı mevcut değildir; yazılı dokümanlar üzerinde çalışırken bir bilgi kaynağına bir cümlenin kulağa ‘tuhaf’, ‘kabul edilemez’ veya ‘yanlış’ gelip gelmediğini soramayız.³³Örneğin; Latîfî³⁴, Şeyhî’nin dilini ‘arkaik’ olarak tanımladığında, bunu o şairin {IsAr} kullanımından ötürü yapıp yapmadığını bilemiyoruz. E. Birnbaum, EAT dönemi satıraltı Kur’an tercümelerinin dili için “son derece yapay ve dilin kendi ifade tarzının dışında” değerlendirmesini yapmıştır. Bu yorumlu tercüme yazı dilinin gramatikal, sentaktik ve edebi kaidelerine uyararak, birtakım elyazmaları ise çeşitlilik arz eden ara bir kategoriye mensuptur.³⁵

§6. Her ne kadar gelecek zaman ve gelecek zaman dışı kategorilerine göre alıntılanan eserleri bir tasnife oturtmanın ne kadar zor olduğunu hemen anlayacaksak da, bize faydalı olabilecek şekilde TTS VII’deki {IsAr} bahsi ile başlayabiliriz. Şu bir gerçek ki, Şeyyâd Hamza’nın *Yûsuf ü Züleyhâ*’sındaki bir veri gelecek zaman kip yapısı olarak kaydedilmiş ve 13. yüzyıla atfedilmiştir.³⁶ Ancak, Yûsuf’un sâkinin rüyasını yorumladığı alıntıda (*hayr olısar oñısar senüñ işüñ*), ek bir öngörü aktarmaya hizmet eder ve açıkça epistemik kipliğe (§7.) aittir. 14. yüzyıla ait on veri, ekimizin baskın olarak zaman görevli kullanıldığı Kadı Burhaneddin Dîvânı,³⁷ Nesîmî Dîvân’ı,³⁸ Hoca Mes’ud’un *Süheyl ü Nevbahâr*³⁹’ı ile onun *Ferhengnâme-i Sa’dî* tercümesi, Mustafa b. Mehmed’in İhlas sûresi tefsiri, Darîr’in Siyer’i (*geliserdür; olıсарdur*) ile onun *Yüz Hadîs* tercümesi ve Gülşehrî’nin *Mantıku’t-tayr*’ı gibi incelenmiş eserlerdendir.

KâbN, MarzbN, Hurşîdnâme (HurşîdN Ayan) gibi eserlerin müellifleri 14. yüzyıl için pek çok örnek sunar. Bu çalışmalar {IsAr}’ın, birinci, ikinci ve üçüncü şahıs ekleriyle çekimlenmiş ve sıklıkla sonuna {dUr} eki almış kullanımlarına⁴⁰ dair örnekler topluluğunu zenginleştirmeye devam ederler.

31 Mundy, “System of Qualification”, 304-305; KâbN Birnbaum, 26.

32 F. İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir I*, İstanbul 1964, v - xvii.

33 “Ölü bir dille yaratıcı yeterliliğin tanımlanması”, Erdal, 23-27.

34 Latîfî, *Tezkiretü’s-Şu’arâ*, İstanbul, 1314.

35 Koran Birnbaum, 114.

36 13.yüzyıla atfediliyor; ancak büyük olasılıkla 14.yüzyıla ait; krş. T. Gandjei, “Notes on the attribution and date of the ‘Çarhname’, *Studi preottomani e ottomani*, Naples 1976, 101-104; ed. D. Dilçin, İstanbul 1946; T. Gandjei “Zur Metrik des Yûsuf u Zulaihâ von Şayyâd Hamza”, *UJb* 27 (1955), 204 -208; Bodroglıgeti, “Isar”, 172, daha önceki edebiyat ile.

37 M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı I. Tıpkıbasım*, İstanbul 1944; ay., “Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, *TDED IV* (1951), 287-327.

38 İncelemenin esas aldığı elyazması: Beyazıt Kütüphanesi 3353.

39 SüNev Banguoğlu, S. Kleinmichel, “Das Marzubân-nâme”, *Altaistica XVIII* (1969), 519-539; ay. “Die Handschrift Marzubân-nâme der Berliner Staatsbibliothek”, *Bilimsel Bildiriler* 72, 105-111; SüNev Dilçin.

40 Bodroglıgeti, “Isar”, 172 ve 175, dipnot 39, kelimeye (bütün halinde) eklenen niteleyici unsurlar, *gönderiser-dir* gibi tasvirî form veya *olmayısaram, gidiservenin* gibi şahıs ekli şekillerden bahsedilir.

‘Âşık Paşa’nın *Garîb-nâme*⁴¹ ve Devletşah’ın *Tezkiretü’l-Evliya*’sının EAT versiyonu kısmî olarak incelenmiştir.

Alıntılar özellikle on beşinci yüzyılın başlangıcından sonuna dek çok sayıdadır. TTS VII’de listelenen, çoğunluğunu üçüncü şahsın oluşturduğu, şahıs ekli örneklerin sayısı otuz beşi bulur. Yazıcıoğlu Selâhaddin’in *Melhame-i Şemsiyye*’den iki, Mūsâ’nın *Münebbihü’r-râkîdîn*’inden dört; Sinan Paşa’nın *Ma‘ârifnâme*’si, Boyacıoğlu’nun mesnevisi *Anâşır-ı Erba‘a*’sından (on beşinci yüzyılın birinci yarısına atfedilmektedir), Hızır b. Celâlüddin’in *Tarih-i İbn-i Kesîr* tercümesinden birer, Rüşenî’nin divanından iki, Yazıcıoğlu Ali’nin *Tarih-i Âl-i Selcük*’undan bir, *Tezkiretü’l-evliya*⁴² isimli anonim tercümeden (iki alıntıda, *olisardur/olusardur*) bir, Gülşenî’nin divanından bir (*idiserdür*), Aḥmed Ḥayālî’nin *Ravzatü’l-envâr*’ından bir örnek olup, son bir örnek de *Düstürnâme-i Enverî*’dendir. Ekimizin bir diğer örneği de Mūsâ b. Hüseyin el-İznîkî’nin Türkçeye uyarladığı, bir yazması Topkapı Sarayı Revan 118 (kısaltması Leys. Mu), diğer yazması Bursa Ulu Cami 63-397, 64-398’de bulunan (göründüğü kadarıyla aynı eser), ancak iyi bilinen adı *Enfesü’l-cevâhir*⁴³ ile kayda geçen, Ebü’l-Leys tefsirindedir. TTS, İbrâhîm b. Bâlî’nin *Hikmetnâme*’si, Eşrefoğlu’nun divanı, İbrâhîm Bey’in *Külliyât*’ı, Aḥmed-i Dâ’î’nin Ebü’l-Leys Kuran tefsiri tercümesi ve onun *Miftâhü’l-Cennet*’i⁴⁴ (*dadısardur*), *Nizâmî*’nin divanı, Şeyh Kâsım b. Maḥmud’un *Cevâhirü’l-Eşdâf* (§7’de, geri döneceğimiz eser), *İrşâdü’l-mürîd ilâ’l-murâd*, Meḥmed Sinânüddîn’in *Delîlü’l-‘ibâd*’ı, Sarıca Kemâl’in divanı ve *Selâtin-nâme*’si, Yazıcıoğlu Meḥmed’in *Muḥammediye*’si⁴⁵, Ḥamdî’nin *Yūsuf ve Zelîhâ*’sı (*geliserdür*), ‘Abdurrahîm Efendi’nin *el-Ferec bâ‘d eş-şidde* ve *Vaḥdetnâme*’sinden alıntılara yer vermektedir.

Şeyhoğlu’nun mensur eseri olan *Kenzü’l-Küberâ*, {AcAk} {dur}⁴⁶ kipinin erken kullanımı konusunda olduğu kadar, eski bir form olan {IsAr}’a seyrek de olsa yer vermesi konusunda da dikkate değerdir. Mustafa Canpolat, ‘Ömer b. Mezîd’in şiirlerinde (Mecmû‘a Canpolat, 259), {IsAr}’ın sadece üçüncü teklik ve çokluk şahıs ile kullanıldığına dikkat çekmiştir. {IsAr} ekinin Kırk Vezir masallarında (Kırk vezir Duda, 96-97) seyrek olduğu söylenirken, Süleymân Çelebi’nin *Vesîletü’n-necât*⁴⁷ ve İbni ḥatîb’in *Ferahnâme*⁴⁸’inde ek pek çok

41 C. Brockelmann, “Altosmanische Studien I. Die Sprache ‘Âşık-paşa’s und Aḥmedî’s”, *ZDMG* 73 (1919), 1-29.

42 Eser tarihi: 741/1340 – 41. Nüshası, Budapeşte, Macaristan Bilimler Akademisi kod/folyo: 33, bk. Bodroglıgeti, “Isar”, 172.

43 Bu konu üzerinde araştırma yapmak için bk. Koran Birnbaum, 120.

44 G. Alpay, *Aḥmed-i Dâ’î and his Çengnâme*, Ankara/Harvard 1973, 15.

45 Bodroglıgeti tarafından da taranmıştır, “Isar”, 172.

46 KENZK Yavuz’da tanıkları: *istenecekdür; sorılacakdur* 43a/7. Bu çalışma, tek nüshanın fotokopisini esas alır; *Kenzü’l-Küberâ*’nın ne kadar bir kısmının oluşturulduğu tarihteki şeklini koruduğunu sorabiliriz, 803/beg. 22 Ağustos, 1400.

47 Bodroglıgeti, “Isar”, 172, bu esere {IsAr}’ın gelecek zaman görevinde yer verirken, TTS’yi derleyen otoriteler Süleyman Çelebi’deki {IsAr}’ı gelecek zaman dışı kabul etmişlerdir; bk. § 6, 58. dipnot.

48 J. Németh, “Das Ferahnâme des Ibn ḥatîb. Ein osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert”, *Le Monde Oriental* XIII (1919), 145-184; M. C. Şehabeddin Tekindağ, “İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar”, *Türkiyat Mecmuası* XVI (1971), 149-162.

örneği ile karşımıza çıkmaktadır. Ak Şemseddin'in {IsAr} kullanımı, onun mistik şiirinde tanıklanır (*cife olırsın, görmeyiser* Ak Şems Eraslan 31, 41).

°Aşıkpaşazâde, mensur eserlerine serpiştirdiği şiirlerde {IsAr}'ı kullanmıştır.⁴⁹ Tarama hiç kuşkusuz devam edecek ve muhtemelen ilginç materyaller sunacaktır, örneğin, klasik şiiri günlük dile yaklaştırması ile bilinen ilk Osmanlı şairi Necâti divanında (15.yy.'ın ikinci yarısı).⁵⁰EAT eki {IsAr}'ın 1400 civarı ölmeye başladığı veya en son 1450'lerde tamamen kullanımdan kalktığı ifade edilen bir dönem için çok fazla örnek vardır.⁵¹ {AcAk}'ın konuşma dilinde zaman çekimi kullanımının önünü açan ve yazı dilini de gönülsüzce bu eğilimi takip etmek durumunda bırakan uzun ve yavaş değişim süreci bu tarihlerde başlamış olmalıdır.⁵²

{IsAr}, neredeyse ölü veya donuk bir yapı için⁵³ gayet sık sayılabilecek derecede 16.yüzyıl eserlerinde kendisini gösterir. TTS VII derleyicileri, alıntıları şu on iki edebi eserden almışlardır: Şeyh kâsım'ın *Cevâhirü'l-Ahbar*'ı, hadîdî'nin Osmanlı tarihi, Lâmi'nin dört eseri (*Divân, Hüsn ü Dil, Şerefü'l-insân* ve *Mecmü'l-İetâ'if*, bunlardan sonuncusu {IsAr} için alıntılanmamıştır), Mehmed Yemîni'nin *Fazîletnâme*'si, Fuzûlî ve Zâtî divanları, Nazmî'nin *Divân-ı Türkî-i Basî'i*, Mağmud Ra'ûfî'nin *Râhatü'l-ervâh*'ı, Hüseyin Fütûhî'nin *Enîsü'l-guzât*'ı ve Şem'î'nin *Sa'âdetnâme*'si.

Ayrıca, {IsAr} biçimleri, Mevlânâ °İsâ'nın 16.yy.'ın ortalarında yazılan *Câmi'ül-meknûnât*'ında⁵⁴; *olısar* yirmi bir, *gidiser* bir; *olısdur* beş örnekte tanıklanır; *girü ol şehır olısar tîz de ma'mûr / dolısar sîm ü zerle klise mevfûr / Yakîn olsa kıyamet zer olısar / pes ol malı varub Mehdî alısar* "O şehir çabucak mamur olacak yine, dolacak altın, gümüş ve kilise ile. Kıyamet yaklaştığında altın olacak, o zaman Mehdî gelip hepsini alacak" (*Câmi'ül-meknûnât*, 2339-2340); *gidiserdür* bir kez geçer; *vardılar Tarsûsa ol asker kamu / dinle imdi nolısdur iy amû* "O ordu Tarsus'a gitti, ey amca dinle şimdi ne olacak" (*Câmi'ül-meknûnât*, 1659); *dokuz yüz altmışa irişecek sâl / işit kim nolısdur bunda ahvâl* "Sene dokuz yüz altmışa eriştiğinde, işit ne olacak burada ahval" (*Câmi'ül-meknûnât*, 3060); *olısansız* bir kez görülür. Ekin fonksiyonu, duruma göre hem epistemik kiplik hem de gelecek zaman kipi çerçevesindedir.

Erdal'ın (pasif) yeterlilik tanımlaması ve (eski) biçimlerin dirilmesi

49 SüNev Banguoğlu, 149: °Aşıkpaşazâde "79, 19 nur im Gedicht".

50 Mundy, "Gerund", 306.

51 Adamović, 96, 319.

52 Adamović, 96 ve özellikle 256: "in der Schriftsprache ... ungewöhnlich lange Zeit gemieden...".

53 Adamović'e göre, 91, o tarihe kadar gelmiştir "nur in Versen, bei Schilderung zurückliegender Ereignisse, Zitieren von Vorgängern, oder in Floskeln".

54 Osmanlı fetihlerinin gelecek vizyonunu ifaden eden günlük (kronik) için bk. "Sâhib-Kirân un Mahdî. Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehnt der Regierung Süleymans", Gy. Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus*, Budapest 1987, 43-62, ve "Public Opinion under Sultan Süleyman", H. İnalçık and C. Kafadar (ed.), *Süleymân the Second and His Time*, Istanbul 1994, 49-57.

(*rejuvenation*) düşüncesine katılarak, {IsAr}'ın bir durgunluk dönemi geçirdiğini; ancak "semantik ve morfolojik olarak tutarlı ve tahmin edilebilir" kaldığı için üretkenliğinin on altıncı yüzyılda yenilendiğini düşünüyorum. Ek, {A} biçimine haddinden fazla kip görevi yüklenmesinin bir sonucu olarak yeniden hayata geçmiş olabilir. Başka bir neden ise yazılı dili belirleyen stiller arasında bir nöbetleşme olmuş olabilir.⁵⁵Bu dirilme süreci, on altıncı yüzyılın bitiş döneminde son bulmuş görünmektedir. TTS'de sadece bir on yedinci yüzyıl örneği (Solakzâde Tarihi'nden) ve Baṭṭāl Ġāzī hikâyesinden alıntılanan bir on sekizinci yüzyıl örneği mevcuttur. Ekin Türkiye'de ne zaman kullanımdan kalktığını tespit etmek güçtür ki TTS'de hâlâ bir on dokuzuncu yüzyıl örneği (Ḳuddūsī) kayıtlı bulunmaktadır.

Yazar ve okuyucuların (pasif) yeterliliğinin bir parçası olarak, {IsAr} eki, örneğin Bergamalı ḳadrī (1530), André du Ryer (1630), F.-M. Maggio (1670) ve F. M. Meninski (1677) gibi gramerlerde⁵⁶, kayda geçmeye devam etmiştir. Ek, bir Batı Türkçesi özelliği olarak Doğu Türkçesinde kaybolmuştur.⁵⁷Şimdiye kadar derlenen malzeme, {IsAr}'ın kullanım sürecinde canlılık ve durağanlığın birçok kez nöbetleştiği çıkarımını doğrular görünümündedir. On beşinci yüzyıldaki muhteşem canlılığı durağanlık izlemiş, ardından da edebiyattaki işlev sahası ile yeniden canlanış dönemi yaşanmıştır.

Yukarıda, TTS VII ve edisyonları tarafından sunulan örnekler gelecek zaman kategorisi için bir delil teşkil eder. Ancak bu verilerin fonksiyonlarını göz önünde bulundururken, bunlardan bazılarının, "gelecek zaman dışı (*non-future*)" şeklinde etiketlenen diğer bir kategori içerisine kaydedilmeli mi kaydedilmemeli mi sorusunu sormak gereği duyarız. Aslında on dört, on beş ve on altıncı yüzyıl alıntılarında yaygın bir kiplik unsur mevcuttur. Manzum ve mensur eserleri konuşma dilinden incelikle işlenmiş bir hitabete⁵⁸ uzanan velud yazar Lāmi'ī örneğinde (1472-1531), şunu sormak yerinde olacaktır: Lāmi'ī şiir ve nesrinde {IsAr}'ı kullanarak ne ifade etmek istemişti? Kiplik fonksiyonlardan biri *ümmeṭ mabeyninde bī-ḥad iḥtilāf ve millet içinde çok dürlü i'tisāf zuhur idiserdür* "Ümmet içinde sonu gelmez ihtilaf ve halk arasında çok çeşitli zulüm yükselecek" (1527 tarihli *Şerefü'l-insān*, TTS IV, 439)⁵⁹ örneğinde ayırt edilebilir.

55 Erdal, 24-25. Grunina'nın izinden giderek, bu "Eski Anadolu Türkçesi'nin anlatı türünde görevi ve *Cāmi'ü'l-Meknûnât*", Uluslar arası Türk Dili Kongresi, Ankara, 26-30 Eylül 1988, ve 14 Temmuz 1990'da, 2. Deutsche Turkologen-Konferenz "Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker" sempozyumunda Schloß Rauschholzhausen near Gießen'de sunulan ("Wann endet das Altosmanische?") bildiriye son dönem EAT için genelleiyici bir ayırım uygulama çalıştım.

56 Adamović, 91.

57 Eke, Çağataycada dikkat çeken Batı (Türkçesi) özellikleri arasında rastlanmamıştır: T. Gandjei, "Sâdikî-i Afşar'ın Türkçe Şiirleri", *TM* XVI (1971), 21.

58 En güncel değerlendirme için bk. Nuran Tezcan, *Lāmi'ī's Gūy u Çevgān*, Stuttgart 1994, 67-69.

59 N. Tezcan'ın mükemmel neşri *Lāmi'ī's Gūy u Çevgān* yeni bir delil sunmaktadır (*oltsar* 430b, 1846b).

Ş7. Şu açıktır ki, EAT’de kullanılan en eski {IsAr} örneği, özellikle vaat ve gözdağı, dini öngörüler ve gelecek (kıyamete dair) öngörüler gibi epistemik anlamda zaten belli başlı niteliklere sahipti. TTS VII yazarları, Yunus Emre,⁶⁰ *Ḳıṣāsu’l-Enbiyā* (olısar), Darīr’in *Yūsufu Zeīḥa*’sı (göriser mi) ve *Kelīle ve Dimne* (viriser, götüriser) gibi eserlerden aldıkları altı 14. yüzyıl örneğini gelecek zaman dışı olarak tasnif etmişlerdir.⁶¹ Bize daha başka, 15.yüzyıl eserleri olan Eşrefoğlu Rūmī’nin *Muzekkī’n-nüfūs* (olısardur, idisersin), Süleymān Çelebi’nin *Mevlid*’i⁶² (bulısar, ayırısar), Şeyhī’nin divanı (olısar) (ki buna *Husrev ü Şīrīn*’in giriş bölümündeki 762. beyit de eklenebilir: *ḳıyāmet şubḥı benden sorısar Haḳ* “Kıyamet sabahı benden soracak Haḳ”⁶³) gibi eserlerden alınan beş örnek de gösterilmektedir.

{IsAr}’ın fonksiyonunu değerlendirirken, aşağıdaki örnekleri epistemik kiplik (kaçınılmazlık, mantıksal bir sonuç olarak “zorundalık”) kategorisine dâhil etmek niyetindeyiz: *dirīgā kim uçısar ḳuş ḳafesden / dirīgā kim çüriyiser bu ebdān // dirīgā yatisaruz sın içinde / geçiser üstümüzden niçe ezmān* “Eyvah ki kuş kafesten uçacak; eyvah ki bu bedenler çürüyecek // eyvah ki yatacağız mezar içinde; çok zaman geçecek üstümüzden...” *su’āl eyleyiserler itdügüñden* “yaptıklarını senden soracaklar” (34). Bu ve diğer örnekler (*saña ḥod ḳalısar degül* “sana kalmayacak”) Ahmed Faḳīh’in kısa bir mesnevi olan *Çarḥnāme*’sindedir (ÇarhN 65-66, 81 beyitler). Müellif bu eserde⁶⁴, Tanrı’nın hesap günündeki gazabına karşı inananlara uyarıda bulunur. Deny (1109 §622) ve Duda (Ḳırḳ vezir 96) 1426 tarihli bir Kur’an tefsirinden şu alıntıyı yaparlar: *cemṫ enbiya kefenlendiler bendaḥı kefenleniserin cemṫ enbiya öldükden soñra yunıldı bendaḥı yunılısaram* “Bütün peygamberler kefenlendiler; ben de kefenleneceğim. Bütün peygamberler öldükten sonra yıkandılar; ben de yıkanacağım”. Sonraki veriler, II. Murat’ın çağdaşı ve Kastamonu’nun yöneticisi İsfendiyyar b. Bāyezīd’e sunulan, yorumlu Kur’an tercümesi olan *Cevāhirü’l-eşḍāf* dandır. Zajackowski, çalışmasının giriş bölümünde, bu eserde {IsAr} gelecek zaman şekli yanında {AcAK}’ın da seyrek olarak görüldüğüne işaret etmiştir (Cevāhir XVII). TTS VII’deki bir veriyi “gelecek zaman” altında zikretmiştik, ancak müteakip alıntılar kiplik örnekleri olarak değerlendirileceklerdir.

60 Şimdiki zaman muadili {iyor} ve geniş zaman {ır}; {Ar}; {Ur}: “Şimdiki zaman eki –iyor ve geniş zaman eki –ır değeriyle kullanılır”, TTS VII, 166.

61 TTS’de alıntılanan bir beyit, M. Tatçı, *Yunus Emre Dıvanı. Tenkitli Metin*, Ankara 1990, no. 384 ve 405’te tanıklanmaktadır. Yunus Emre şiiirlerinde {IsAr}’lı kafiyeleniş için bk. Tatçı, no. 60 ve 63, *mayısar*, aynı eserde no. 24. *Risāletü’l-nuṣḥıyye*’de 417. beyit {IsAr}’la kafiyelenir, varyantlarla birlikte, bir tanıkta (Nuruosmaniye) {A}’ya geçer: *düzesiz* (M. Tatçı, *Yunus Emre Dıvanı*, Ankara 1991, 104). Müchlbacher, on beşinci yüzyılda, *öliserüz*’ü muhbirlerinden öğrenmiştir (şiiir no. 127, Tatçı, *Yunus Emre Dıvanı*, önceki edebiyat ile birlikte).

62 {IsAr}’ın fonksiyonu üzerine anlaşmazlıklar vardır; bk. bu çalışmanın 43. notu.

63 F. K. Timurtaş, *Şeyhi’nin Husrev ü Şirin*’i. *İnceleme-Metin*, İstanbul 1963, 29.

64 Çarḥn; MarzbN Korkmaz, 59; Bodroęligeti, “Isar”, 172; tarihi için bk. T. Gandjei, “Notes on the attribution and date of the Çarḥnāme”, *Studi preottomani e ottomani*, Naples 1976, 1011 – 104.

kıyâmetde elbette sorulsarsız cümleñüz şundanki işlerdüñüz ‘ahdı bozmağdan “Kıyamette, ahdi bozup yaptıklarınızdan ötürü hepimiz kesinlikle sorgulanacaksınız” (Cevāhir Zajackowski II 39-40, 16:95, Adamovic 90).

Ol günde hisābiçün sorulsarsız hergiz sizüñ esrāruñuzdan nesne gizlenmeyiser amma şuna ki kitāb virildi sağ eline anuñ eyide gelüñ benüm kitābumu okıyalum diyü rāstī bilürdüm ki ben hisāb olıardum diyü ol eyü dirlikde durur “O günde hesap için sorgulanacaksınız ve gizlerinizin hiçbiri üstü örtülü kalmayacak. Ama sağ eline kitap verilen, gelin kitabımı okuyalım diyecek. Doğruca bildim ki ben hesaba çekilmeliyim (böylece) o iyi durumdadır” (Cevāhir Zajackowski II 63, 96:18).

Nite kāfir olursız tañrıya hāl budur kim siz ölüler idüñüz atalaruñuz belinde sizi dirilttdi cān virdi analaruñuz raḥmlerinde andan şoñra öldürür sizi andan şoñra girü dirildür sizi andan şoñra ol ḥazrete döndürülisersiz “Nasıl Tanrı’yı inkar edersiniz? Aslında siz babalarınızın belinde bir ölü idiniz, O (Tanrı) sizi diriltti, annelerinizin rahminde size can verdi; daha sonra O sizi öldürür ve daha sonra sizi diriltir, daha sonra Ona döndürüleceksiniz”. (Cevāhir Zajackowski II 4, 2:26)

Ya-nī ḥalāyıkdan vardur şunlar kim eydürler biz imān getürdük tañrıya ve daḥı kıyāmet günine dirler yarınki gün girü ḳopısaruz bedenlerle diler lakin anlar mü’minler degüller belki münafıklar dururlar “Yani, halk içinde ‘Biz Tanrı’ya ve onun kıyamet gününe iman ettik’ diyenler vardır; bununla birlikte onlar mümin değil ikiyüzlülerdir” (Cevāhir Zajackowski 1, 2:7).

Eydürler kim yat dinlen dirilicek devlete ve pādışāhlığa uğrayıarsın “Diycekler: yat ve dinlen; dirildiğinde padişahlığı elde edeceksin” (Ḳutbuddīn, Muḳaddime, C. S. Mundy BSOAS XVII (1955), 157). Kullanıma devam eden {IsAr}’ın canlılık derecesi, görüş farklılıkları ile bir mesele olagelmiş ve Adamovic’in bu konu üzerinde durduğu bölüme de yansımıştır. {IsAr}’ın TTS’deki gelecek zaman dışı kullanımını örnekleyen son alıntı da on altıncı yüzyıl müelliflerinden Sūdī’nin Ḥāfız şerhinden alınmıştır, *zerḳ u riya āteşi dīn ḥarmanını yaḳısarur* “riya ateşi din harmanını yok edecektir”. Aynı yüzyılda, Sultan Süleymān (Muḥibbī), {IsAr}’ın epistemik kiplik durumunu bir şiirinde göstermiştir: *çünki bu dünya denīdür aña dil virme saḳın/ kimse başa çıkmadı çıḳmayısar dünyā ile* “Bu dünya aşağılık olduğu için ona sakın gönül verme; bu dünya ile kimse başa çıkamadı çıkamayacaktır” (DivSül Jacob 65 Nr. 32).

Epistemik anlam; fiilden türemiş zarflar, isim-fiiller ile vurgulanabilmiş ve bazen de *elbette*, *belki*, *muḥlaḳa*, *lācerem* ve *hergiz* gibi zarflarla belirsizlikten kurtarılmıştır.

§8. Aslında bir partisip olan {AcAK} on beşinci yüzyılın başlarında kip eki (zaman) olarak kullanılmaya başlamıştır.⁶⁵Bu ekin Cevāhir'deki seyrek kullanımından bahsedilmiştir (§7). Burada {AcAK} ekinin, {dUr} ile birlikte, Sultan II. Murad'ın devlet evraklarında gelecek zaman kipi olarak kullanıldığı iki örneği alıntılıyoruz⁶⁶. *bildikim her nefis ki ḫalāvet-i ḫayāt ṭatmış ola merāret-i memat cur'asın nūṣ idecekdür*“(Sultan II. Murad) Anladı ki dünyanın tatlılığını tadan ölümün acılığını yudumlayacaktır” ve *her kimsekim ‘ademden ṣaḫrā-yı vücuda ḫadem basmış ola lācerem ṣaḫrā-yı vüçüddan fena-yı fenaya intikal idecekdür*“Yokluktan varlığa adım atmış herkes mutlaka mevcudiyetten yokluğa intikal edecektir” örnekleri Sultan II. Murad'ın vasiyetnamesinde geçmektedir. Bu satırların sahibinin, birçok yazarın epistemik kipliği ifade etmek için uygun gördüğü {IsAr} yerine, konuşma dilinden gelen {AcAK}'ı tercih etmesi dikkate değer. Bu üslupta, {AcAK}'ın edebiyat ve gramerlerde muhafaza edilen, ancak popüler kullanımdan düşen⁶⁷ eski gelecek zaman eki {IsAr}'ın yerini aldığı bir göstergesidir. {AcAK} ekindeki yeni gelecek zaman fonksiyonu, standart yazı dilinde yayılırken, aynı zamanda kullanımda bulunmaktaydı. William Postel (1510-1581), on sekiz yılın ardından tekrar ziyaret ettiği Türkiye'de, işittiği ve okuduğu dilin aynı dil olduğuna güçlkle ikna olabilmıştır.⁶⁸ {AcAK} ekinin gelecek zaman görevi standart hâle geldiği için, gelecek zaman kip eklerindeki çeşitlilik potansiyeli de azalmıştır. {AcAK} eki günümüzde de, Yavaş'ın da işaret ettiği üzere, pek çok kipsel görevi üstlenen bir ek durumundadır.

§9. Adamović, {A} ekini girift karakterli bir kip olarak tanımlar.⁶⁹Bu ekin deontik veya içinde mahfuz olan kiplik etkisi “kararlılık” 1444'te Karamanoğlu İbrahim Bey'in fermanında kaydedilmiştir;⁷⁰ *virem* “(mültecileri) iade edeceğim”, *viribiyem* “(oğlumu askerler eşliğinde) göndereceğim”, *hīç düşmenlik itmeyem ve itdürmeyem* “hiçbir şekilde düşmanlık etmeyeceğim ve ettirmeyeceğim”. C. Mundy, şu cümleyi kayda geçer: *Diledi kim gözi-ile göreydi egerçi gönliyle*

65 Adamović, 96. Merhum Profesör Mehmet Akalın kip eki {AcAK}'ın ilk örneklerini Uluslararası Türk Dili Kongresi'nde sunmuştur, Ankara, Eylül 1988.

66 İki örnek de Sultan II. Murād'ın 1446 tarihi vasiyetnamesinin Türkçe versiyonundan alınmıştır; metin ve kopyaların tarihi için, 1457-58 veya 1467-68, bk. İnalçık, *Vesikalar*, 204.

67 Adamović, 91.

68 V. Drimba, “L'Instruction des Mots de Language Turquesque'de Guillaume Postel”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1966), 99, 124.

69 Grunina'nın {A} ekinin zaman belirleyiciliğinden nitelik belirleyiciliğine doğru giden gelişimine dair düşünceleri için bk. Johanson, “Historische Grammatik”, 81. Ayrıntılı bir izah için bk. Adamović, 253-279; Čavuşević, 73-89; Waetzoldt, 224-232.

70 Yaḫyā b. Meḫmed el-Kātib'in 1479 tarihli *Menāhicü'l-İnṣā*. (Paris elyazması, Suppl. Turc 660)'sında korunmaktadır; ilk yayını İ. H. Uzunçarşılı tarafından yapılmıştır, “İbrahim Beyin Karaman imareti vakfiyesi”, *Belleten I/I* (1937), 56 – 164; İnalçık, tarafından ele alınmıştır, *Vesikalar*, 33 (159.not), 35, 62-63; İ. H. Uzunçarşılı tarafından tekrar yayınlanmıştır, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 2. Baskı, Ankara 1969, 26 – 17; Ş. Tekin tarafından yeniden yayınlanmıştır, *Menāhicü'l-İnṣā. The Earliest Ottoman Chancery Manual*, Roxbury, Mass. 1971, 23- 24; C. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990, 128-129.

blürdi anuñ tahkıkını “Onun gerçekliğini gönlünde bilmesine rağmen, gözüyle görmeyi diledi” (Mundy, “Syntax”, 303).

Bu deontik {A} eki, Maṭraḳçı Naşūḥ’un *Mecmūc-ı Menāzil*’inde de görüldüğü üzere, on altıncı yüzyılda kullanılmaya devam etmiştir: *vücūd-ı muṣarret-ālūdesi şafḥa-ı rüzigārden bi-^cināyetillāhi ta^cālā ḥakk eyleyem* “Allahu teala’nın inayeti ile, günahkarlığa bulanmış varlığını zamanın kitabından sileceğim”.⁷¹

{A} ekindeki “umut/istek” kipliği, Sultan Süleymān’ın yukarıda alıntılanan şiirinde örneklenir, *iy Muḥibbī yürü ^cālemde tecerrüd ehli ol/ tā ki hemser olasın göklerde sen ^cİsā ile* “Ey Muhibbî, devam et ve dünyada münzevilerden ol böylece cennetteki İsa ile denk olabilirsiniz” (DivSül Jacob 65 Nr. 32).⁷²

Adamovic (256-7), on sekizinci yüzyıla dek hemen her durumda “istek” olarak rastladığı ek için, kabaca *kaçınılmazlık, yeterlilik, dilek ve gelecek zaman* gibi işlevleri kuşatan bir görünümde olduğu sonucuna varır.

§10. Adamovic’in (257-259) topladığı birkaç kelime ve kelime grubunda epistemik ve deontik kiplik görülmektedir. Aḳ Şemseddīn, dini şiirinde redif olarak *olmaḳ gerek*’i kullanır (Aḳ Şems Eraslan, 45). C. S. Mundy, dışsallık (dıştan gelen), gereklilik ve uygunluk ifade eden *-mek gerek*’li alıntıları yayınlamıştır: *Memleket ve pādīşahlık kimseye ḳalmaz bunlaruñ ile faḥr itmek gerek; faḥr ^cilm ile ve tevāzūc ile itmek gerek* “Mülkiyet ve hâkimiyet geçicidir ve kimse bunlarla iftihar etmemelidir; bilim ve mütevazılık ile iftihar etmek gerek” (Anonim, *^cAcāyibü’l-maḥlūḳāt*; Mundy, “Syntax”, 289). *Pes imdi mu’minüñ himmeti ol veḥile olmaḳ gerek ki cehd idüp meydan-ı cibādetde ilerü geḥe-bile tā ki cennete giricek dahı ^cālā makama yitişe-bile* “Müminin gayreti öyle olmalı ki cennete girdiğinde daha üst makamlara erişebilmek için mücadele edip ibadet alanında en ileriye geçmeli” (Cinān-i Cenān, 836/1432 tarihli elyazması; Mundy, “Gerund”, 311). Standart {A} ekinin, *bilmek* yardımcı fiili ile birleşik bir yapı oluşturduğu istisnai kullanımını örnekleyen cümle Mundy’dan alıntılanmıştır.

71 Kararlılık ifade eden bu ve diğer cümleler için bk. Waetzoldt, 225.

72 Yardımcı cümlelerdeki *tā kim* için bk. Adamovic, 257; on altıncı yüzyıl için bk. Waetzoldt, 230.

§11. Eski Anadolu Türkçesi Kiplikleri

epistemik kiplik ⁷⁴	işsel kiplik ⁷⁵	deontik ⁷³	dışsal kiplik ⁷⁶
KESİNLİK {IsAr}	KARARLILIK		GEREKLİLİK {mAIU}
{A}		gerek	
↓	↓	↓	↓
KAÇINILMAZLIK			
↓	↓		↓
TAHMİN			TAVSİYE
↓	↓		↓
{IsAr} ALIŞKANLIK DOĞA KANUNLARI VARSAYIM	AMAÇ		
↓	↓		↓
DÜŞÜK OLASILIK	{mAz} İSTEKLİLİK {oR} YAPMAK İSTEMEK		UYGUNLUK
OLASILIK 1 ⁷⁷	UMUT		
OLASILIK 2 ⁷⁸	{-A bil} YETERLİLİK {-A/-U + umak}		İZİN

§12. Sonuç. EAT'deki {IsAr}, kullanılmaya başladığı ilk zamandan beri, gelecek zaman eki olmanın yanı sıra, {dUr} eki ve zarf cümlecikleri ile sağlanan yardımcı anlam eşliğinde epistemik nüanslara da sahipti⁷⁹. Yeni kip eki {AcAK} ve istek eki {A} yanında, birçok fonksiyonu ile kullanımda kaldı, ki bu fonksiyonlar,

73 Vazifeye dayalı "zorunluluk".

74 Bilgiye dayalı "zorunluluk".

75 İçeriden gelen, iradeye dayalı durumlara yönelik kiplik türü (çev.).

76 Dışarıdan dayatılan durumlara yönelik kiplik türü (çev.).

77 "Olasıdır ki..."

78 "... için ...-mak olasıdır"

79 Johanson, "Gerunds", 150.

eski form {IsAr}'ın on altıncı yüzyılda zamansal ve kiplik geleceği ifade etmek için neden dirildiği sorusunun altında yatan gerekçelerden biri olabilir. İkincil olarak, çok heceli kelimelere gelen {IsAr} eki, vezin açısından işlevsel olan {BAn} gibi⁸⁰, vezinle yazılmış metinlere uygundu; zira bu eki alan kelimeler – . – – gibi uyakları biçimlendirmişlerdir. Konumuz, bu şekilde, nesri şiirden ayıran dilbilimsel yapının görünüşlerini tanımlamanın mümkün olup olmadığını ele alan eski bir soruya da katkıda bulunabilir.⁸¹ Şu anda malzemenin geleneksel tasnifine ilişkin meseleyi gündeme getirirken, herhangi bir sanatçının {IsAr} lehine karar vermesini sağlayan şahsi gerekçelerini belirleme kistasını onun bir eserine uyguladığımızda bize, buna ne gibi cevapların bulunabileceğini görmek kalır. Bu durum, dinî ve lâdinî nesir arasında, *ğazavātnāme* ve divan şiiri arasında genel bir ayırım yapılmasının ertelenmesine sebebiyet verir. {IsAr} veya {AcAK} biçimlerini barındıran muhtelif eserler, tarzlarıyla toptan bir tasnife giren yazar veya eserlere nazaran çok daha az olarak tümenden bir kategoriye atfedilebilir.⁸² Her bir veri ayrı ayrı değerlendirilmek zorundadır. Aynı şekilde, {(y)IcI}, {dAcI}, {(y)AsI}; {AcAK} partisipi, geniş zaman eki gibi diğer eklerin işlevleri saptanmamış durumdadır; ancak bunu örneklemeye devam etmek amacımı aşacaktır, zira yalnızca seçmiş olduğum çalışmanın kısıtlı bir parçası üzerinde öne sürülen değerlendirmeleri paylaşmayı amaçladım.

80 Johanson, “Gerunds”, 137. krş. G. Doerfer, *Vokalismus*, 33.

81 J. P. Thorne, “Generative Grammar and Sytlistic Analysis”, in J. Lyons (ed.), *New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth 1973, 192; krş. Bodrogligeti, “Isar”, 1970.

82 bk. B. Flemming, “Bemerkungen zur türkischen Prosa vor der Tanzīmāt-Zeit”, *Der Islam* 50 (1973), 157-167